

למגפה יש מגדר: עבודה שקופה בראי מחקרים בתקופת הקורונה

עמית קפלן, סוזי בן דורי וחנה הרצוג*

תקציר. תקופת הקורונה עונה על המאפיינים הסוציולוגיים של רגע קריטי (critical moment) – רגע הטומן בחובו פוטנציאל לשינוי הגדרות מצב חברתיות. המושג שימש אותנו כדי לבחון אם רגע משברי זה שעתק את ההסדרים המגדריים או שמא היה גם הזדמנות לשיבושם, ובאותה עת הוא שימש ככלי מתודולוגי שבאמצעותו בדקנו מה נחקר, כיצד, ומה עולה מהמחקרים. המאמר סוקר את ספרות המחקר הסוציולוגית על עבודה שקופה במרחב הביתי שפורסמה בשנתיים הראשונות של מגפת הקורונה, ובוחן את התמות המרכזיות העולות מן המחקרים הנסקרים ואת ההגיונות המארגנים שלהם. מן הסקירה עולות שלוש סוגיות עיקריות המעסיקות את המחקר: השפעת המגפה על חלוקת העבודה השקופה במרחב הביתי, ערעור והרהור על הדיכוטומיה בין הפרטי לציבורי, והשלכות המגפה על כלכלת הטיפול ועל הסיכוי להגדיר מחדש עבודה שקופה. בסיכומי של המאמר מובאות הצעות לכיווני מחקר עתידיים ולקידום מדיניות רגישת מגדר.

מילות מפתח: עבודה שקופה, עבודה ללא שכר, עבודת טיפול, עבודות בית, סקירת ספרות, רגע קריטי

חדר משלך, לסגור את הדלת ולכתוב. אבל לרובנו אין דלת.

אין דלת. הכתיבה שלנו צריכה להתרחש באותה פינת עבודה מאולתרת בסלון או במטבח, חשופה לטלפונים, מפגשי זום, מריבות אחים ושלוש ארוחות ארוכות ביום. גרוע מזה, הכתיבה שלנו צריכה להתרחש אחרי יום עבודה בשכר ועוד יום עבודה ללא שכר בבית. (בסקין, 2020)

תקופת הקורונה עונה על המאפיינים הסוציולוגיים של רגע קריטי (critical moment) (Quandt & Wahl-Jorgensen, 2021; Winship, 2004), רגע הטומן בחובו פוטנציאל לשינוי

* ד"ר עמית קפלן, בית הספר לממשל וחברה, המכללה האקדמית תל אביב יפו

סוזי בן דורי, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

פרופ' חנה הרצוג, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

אנו רוצות להודות לעורכת כתב העת סוציולוגיה ישראלית אלכסנדרה קלב על קריאה מעמיקה של המאמר ועל הערותיה החכמות; ולרכזות המערכת דנה שי ולעורכת הלשונית לידר ארצי על עבודתן המעולה.

הגדרות מצב חברתיות. כריסטופר וינשיפ מדמה את הרגע הקריטי לרגע חשיפת מערומי של המלך בסיפור "בגדי המלך החדשים". בהשראת דימוי זה, המאמר מתייחס לרגע קריטי משברי כאל כלי קונספטואלי שיכול לחולל שינוי חברתי ובה בעת משתמש בו ככלי מתודולוגי לבחינת מה שנחקר, כיצד, ומה עולה מהמחקרים. בחרנו "לראיין" את הספרות: לסקור מה פורסם בספרות המחקר הסוציולוגית על עבודה שקופה במרחב הביתי – עבודה שאינה מוגדרת באופן פורמלי כעבודה ושאינה זוכה להכרה או לתגמול כספי – בתקופת הקורונה, לבדוק מהן הסוגיות העיקריות שהעסיקו את החוקרות והחוקרים בשנתיים הראשונות של המגפה, ולהבין מהם ההגיונות המארגנים של ספרות זו (Gamson, 1992; Goffman, 1974). לשם כך סקרנו את מאגרי המידע Sociological Abstracts ו־Google Scholar וחיפשנו מחקרים שפורסמו בכתבי עת מדעיים בין ינואר 2020 לינואר 2022 לפי הצטלבות מילות המפתח unpaid work, housework, care work ו־invisible work עם COVID-19. המאמר מנתח 31 מאמרים שעלו בחיפוש! סקירתם וחילוץ הסוגיות המרכזיות בהם התבססו על נושא המחקר, שאלת המחקר, אוכלוסיית המחקר, המדינה שבה הוא נערך, שיטת המחקר, תיאוריות ומושגים מרכזיים בו, וממצאים עיקריים.

מטרת הסקירה היא לדון בסוגיות שעלו מקריאת ספרות זו מתוך התייחסות למגפה כאל רגע קריטי. הסקירה נפתחת בהבחנות כלליות על חקר עבודה שקופה בעת מגפת הקורונה, העולות מהמחקרים שסקרנו. לאחר מכן אנו דנות בשלוש סוגיות שעלו בספרות זו, ולבסוף מסכמות בהצעות לכיווני מחקר עתידיים.

מחקר על עבודות שקופות בעת הקורונה: הבחנות כלליות

מסקירת שדה המחקר עלו שלוש הבחנות עיקריות. ראשית, באשר למושג עבודה שקופה, השיח האקדמי הרווח העוסק בעבודה השקופה הנעשית במרחב הפרטי משתמש על פי רוב במונחים כגון unpaid work, housework, care work, ורק לעיתים רחוקות נעשה שימוש במושג עבודה שקופה. ייתכן שלא בכדי. הצימוד בין מושג העבודה ובין שכן (הרצוג, 2022) מותיר את הדיון על המרחב הביתי בתוך שדה המונחים הללו, ומתוך כך הוא מטשטש את אי־השוויון העמוק המובנה בהסדרים החברתיים הקיימים של חלוקת העבודה בין הספרה הציבורית לספרה הפרטית. אנו סבורות כי השימוש במושג עבודה שקופה בדיון הזה הוא פעולה פוליטית חשובה המתגרת את החשיבה הבינרית המבחינה בין המרחב הפרטי לציבורי. תקופת הקורונה אופיינה בטשטוש הגבולות בין מקום העבודה ובין הבית, ובהעברת האחריות על שירותי החינוך והרווחה מן המדינה אל המרחב הביתי. לאור זאת היה אפשר לצפות שמושג העבודה השקופה יקבל מקום מרכזי יותר במחקר, אלא שסקירת המחקרים חושפת כי לא כך היה: המונח כמעט אינו מופיע במפורש בספרות העוסקת במרחב הביתי. כלומר, גם בתנאי המגפה לא אותגר השיח המטשטש את אי־השוויון. למעט יוצאי דופן (Phillips et al., 2020), התייחסויות המחקר לעבודה שקופה באותה עת נגעו לעבודה בזירת

1 מחקרים ודוחות בעברית שעסקו בתקופה זו בעבודה שקופה דרך מילות המפתח נכללו אף הם בסקירה, במטרה לבחון את הנעשה במחקר המקומי. התמקדנו ב־31 מאמרים מאחר שהגענו לרוויה – מאמרים נוספים חזרו על אותם דברים ועסקו באותן סוגיות.

חברתיות ציבוריות, למשל עבודה אקדמית שקופה (Couch et al., 2021) או "עבודת אהבה" בתוך עבודת ההוראה במהלך המגפה (Rio Poncela et al., 2021; Smith, 2020). אף שהמונח "עבודה שקופה" נעדר מהמאמרים הנסקרים, נעשה בו שימוש בסקירה זו.

שנית, הרצון לייצר במהירות ידע מחקרי בעקבות השינויים הדרמטיים שהביאה עימה המגפה בא לידי ביטוי במטרות המחקרים. מרביתם ביקשו להציג תמונת מצב של חלוקת העבודה המגדרית בעת המשבר כדי לענות על השאלה החשובה אם זו התערערה באותה תקופה, ואם כן – באילו אופנים. נראה שהדחיפות הביאה את החוקרות והחוקרים לשאול קודם כול שאלות תיאוריות בעיקרן, למשל כיצד השפיעה המגפה, והם נטו פחות לעסוק בחדשנות תיאורטית. הדיון התיאורטי היה מצומצם יחסית, וברובו הוא נעשה בעיקר משתי פרספקטיבות – כלכלית ומגדרית. הראשונה מסבירה עבודה ללא שכר על בסיס עקרון הרציונליות והיתרון היחסי, ואילו השנייה מעוגנת בהבנה סוציולוגית של מגדר במסגרת יחסי כוח והבניה חברתית, ורואה בעבודה ללא שכר מנגנון אכיפה מחדש של גבריות ונשיות (Chauhan, 2021). לעומת שתי הפרספקטיבות הרווחות האלה במחקר, כלכלניות פמיניסטיות מקדמות גישה שמציעה אתגר תיאורטי חדש: התייחסות למגפה כאל רגע שמזקק את קווי השבר המרובים תחת מדיניות ניאו-ליברלית, ממוגדרת ומוגזעת.

מבחינה מתודולוגית, רוב המחקרים שנעשו בתחום היו כמותיים. חלקם היו מחקרי אורך של תמונת מצב לפני המגפה ואחריה (İlkkaracan & Dunatchik et al., 2021; Chauhan, 2021; Memiş, 2021; Jessen et al., 2021; Meraviglia & Dudka, 2021; Chung et al., 2021; Craig & Churchill, 2021a, 2021b; Orefice & Quintana-) ייחודיים (Domeque, 2021; Yaish et al., 2021), ומעטים השתמשו בראיונות עומק או בראיונות מובנים למחצה (בזום), בחקר מקרה, בתצפיות בזום, בניתוח נרטיבי (Borah Hazarika & Das, 2021; Clark et al., 2021; Couch et al., 2021; Leiblfinger et al., 2021; Pandey et al., 2021; Smith, 2022) או בשיטות מחקר מעורבות (Chauhan, 2021). מאפיין מעניין נוסף של המחקרים הללו הוא שרבים מהם נכתבו במשותף על ידי צוות של חוקרות וחוקרים. נדמה כי הבהילות להגיב בזמן אמת למגפה הביאה את המחקר להתמקד בצילום המצב ולהישען על כלים מתודולוגיים מוכרים. הציפייה כי שינוי חריף כמו מגפת הקורונה, רגע קריטי, יוביל לשינויי עומק בתאוריות על אי-שוויון ובשיטות המחקר לא התממשה לעת עתה.

לבסוף, מרבית המחקרים נעשו במדינות מערביות והתמקדו במשפחות הטרונומטיביות, במיוחד במשפחות של זוגות הטרוסקסואליים, של שני מפרנסים עם ילדים במשק הבית (Craig & Churchill, 2021a; Dunatchik et al., 2021; Pandey et al., 2021). קבוצות חברתיות שנמצאות בעמדות שוליים, כגון מהגרי עבודה, משפחות להט"ב קיות, משפחות יחידניות ובעלי מוגבלויות נחקרו פחות. גם הטיה זו במחקר עשויה לנבוע מנגישותן של הקבוצות הנחקרות, והיא מזמינה מחקר עתידי שיתמקד בהשפעת המגפה על קבוצות חברתיות שנעדרו מן המחקר עד כה. מחקרים מעטים עסקו בנעשה בהודו (Borah Hazarika & Das, 2021; Chauhan, 2021; Islam, 2021), בנגלדש, טורקיה ומדינות אסיה והאוקיינוס השקט (İlkkaracan & Memiş, 2021; Sarker, 2021).

מחקר על עבודות שקופות בעת הקורונה: סוגיות מרכזיות

מעבר להבחנות הכלליות שתוארו לעיל, סקירת המחקרים העלתה כי רובם התמקדו בהשלכות המגפה על חלוקת העבודה השקופה במרחב הביתי, בהשלכותיה על ההגיונות המרחביים של תפיסת העבודה ובהשלכותיה על כלכלת הטיפול. שלוש סוגיות אלו במחקר נדונות להלן.

השלכות המגפה על חלוקת העבודה השקופה במרחב הביתי

המחקרים שסקרנו אשר בחנו את השפעת המגפה, ובפרט את השפעת הסגרים, על עבודת הבית ועל עבודת הטיפול במרחב הביתי מעלים מסקנה ברורה: המגפה אמנם שינתה כליל את חיי היומיום של רבות ורבים ברחבי העולם והביאה לגידול ניכר בהיקף העבודה במרחב הביתי, אבל היא לא הביאה לשינוי של ממש באי-השוויון בחלוקה המגדרית של עבודה זו, וחלק מהמחקרים אף מצאו כי אי-השוויון הזה התרחב. ככלל, מרבית המחקרים – אלה שבחנו את היקף העבודה השקופה במהלך הסגרים עצמם ואלה שהשוו את היקף העבודה השקופה בנקודות זמן שונות (לפני המגפה ובתקופת הסגרים) – מצאו כי נשים ביצעו יותר מגברים את עבודות הטיפול ועבודות הבית במרחב הביתי וחשו כי הן האחראיות העיקריות לביצוען (הרצברג-דרוקר ואחרים, 2021; קריכליכץ ושמיר, 2021; Borah; Hazarika & Das, 2021; Clark et al., 2021; İlkaracan & Memiş, 2021; Jessen et al., 2021; Oreffice & Quintana-Domeque, 2021; Sarker, 2021; Smith, 2022; Waddell et al., 2021; Yaish et al., 2021). מחקרים אחרים הראו כי נשים וגברים כאחד הגדילו במידה דומה את היקף הזמן המוקדש לעבודות הבית והטיפול, כך שבסופו של דבר נשמר אי-השוויון הקיים ושוכפל דפוס אופייני לתקופה שקדמה לקורונה (Chauhan, 2021; Chung et al., 2021; Oreffice & Quintana-Domeque, 2021). גם במקרים שבהם נשים וגברים הגדילו במידה דומה את היקף הזמן שהקדישו לעבודת הטיפול, נשים הקדישו זמן רב יותר מגברים לעבודות הבית ונשאו באחריות הכוללת הממוגדרת לעבודות הבית והטיפול, והקדישו זמן גם ללמידה בבית (homeschooling) (Craig & Churchill, 2021b; Dunatchik et al., 2021). כאשר נבחנה סוגיה זו, רוב המחקרים – ללא קשר למתודולוגיה שהתבססו עליה – שרטטו תמונה דומה, חוצת מעמד, מיקום פרופסיונלי ואזור גיאוגרפי, גם כאשר מדובר במשפחה שבה שני בני הזוג עובדים בשכר (Dunatchik et al., 2021; Hazarika & Das, 2021; Oreffice & Quintana-Domeque, 2021; Smith, 2022).

על אף דפוס כללי לא שוויוני זה, נשאלה השאלה באילו תנאים גדלים אי-השוויון המגדרי ועומס העבודה השקופה המוטלת על נשים ובאילו תנאים הם מצטמצמים. למשל, אחדים מהמחקרים הראו כי אי-השוויון והעומס המוטל על נשים גדולים יותר בקרב הורים (Ruppanner et al., 2021), אימהות לילדים צעירים, אימהות יחידניות (Yavorsky et al., 2021) ונשים נשואות (Chauhan, 2021). אולם אפשר לזהות גם מצבים או הקשרים חברתיים שבהם אי-השוויון המגדרי עשוי להצטמצם (Ruppanner et al., 2021; Yavorsky et al., 2021). כך למשל, המחקר של אפרת הרצברג-דרוקר ועמיתיה (2021) מציג הצטלבות של מגדר ומעמד בישראל ומסביר באמצעותה כיצד במקרים שבהם נשים הרוויחו שכר שווה לזה של בני זוגן (או יותר), גברים הגדילו בעת המגפה את מספר השעות

שהם מקדישים לטיפול בילדים (אך לא את היקף השעות שהם מקדישים לעבודות הבית). מחקרה של היג'ונג צ'אנג ועמיתותיה על אנגליה (Chung et al., 2021) העלה כי היכולת לעבוד מהבית עשויה לשנות במידת מה את חלוקת הנטל הממוגדרת כאשר מדובר בבני זוג הטרוסקסואלים שעובדים בשכר: אבות שעבדו מהבית דיווחו שהם מעורבים הן בעבודות הבית הן בטיפול בילדים, ועוסקים בכך יותר מאשר בעבר. ממצא דומה עלה גם במחקר על טורקיה (Oreffice & Quintana-Domeque, 2021). מחקרים אלו מעלים שאלה מעמדית בעיקרה – מי יכול ויכולה לעבוד מהבית.

מחקרים בחנו גם את ההשלכות של אי-השוויון בחלוקת עבודות הבית והטיפול והעלו תמונה ברורה ועצובה שמראה כי למגפה יש מגדר. נמצא קשר בין חלוקת עבודה לא שוויונית ובין מתח נפשי ופגיעה בבריאותן של נשים ובשביעות הרצון שלהן מהקשר הזוגי (Borah Hazarika & Das, 2021; Oreffice & Quintana-Domeque, 2021; Ruppner et al., 2021; Borah, 2022; Yaish et al., 2021; Clark et al., 2021; Meraviglia & Dudka, 2021; Yavorsky et al., 2021); עבודתן בשכר צומצמה וסיכוייהן לקידום נפגעו (Oreffice & Quintana-Domeque, 2021; Yavorsky et al., 2021); נשים איבדו יותר מגברים את מקורות הכנסה שלהן עקב אובדן מקום העבודה או צמצום היקף המשרה שלהן (Oreffice & Quintana-Domeque, 2021; Yavorsky et al., 2021); נשים עבדו שעות רבות יותר מגברים כדי לעמוד בנטל העבודה המשולש – בבית, בשוק העבודה ובעבודת הטיפול (Smith, 2022); ומאחר שכך, עמדו בפניהן הזדמנויות מוגבלות להשתתפות פוליטית וחברתית (Chauhan, 2021). הנתונים מישראל מעידים על מגמות דומות (חסון ובן-אליהו, 2020; חסון ואחרות, 2021). זאת ועוד, כפי שעולה מתיעוד אישי של נשים בעוני בישראל, מורכבות המגפה החריפה את מצבן והובילה לשקיעה ולהחמרה מבחינה חומרית, רגשית וסימבולית (לוי ואחרות, 2021). אם כן, המגפה כרגע קריטי לא שינתה את חלוקת העבודה השקופה במרחב הביתי, ואפילו הרעה את מצבן של נשים.

השלכות המגפה על ההגיונות המרחביים של תפיסת העבודה

חלק מן המחקרים עסקו בהגיונות המרחביים של עבודה בכלל ושל עבודה ללא שכר בפרט, ובחנו באיזו מידה המגפה – שהרחיבה מאוד את היקף העבודה בשכר מהמרחב הביתי בקרב נשים וגברים גם יחד – מאתגרת את ההיגיון המארגן של ההפרדה בין הספרה הציבורית לזו הפרטית. הסתופפותן של שתי אלה יחד תחת אותה קורת גג עשויה לזמן כיוול מחדש של המושגים פרטי וציבורי עד כדי ערעור הדיכוטומיה ביניהם; האם המעבר ל"עבודה גמישה" (flexible work/labour), "עבודה מרחוק" (remote labour) או "עבודה מהבית" הצליח לשנות את התפיסות הרווחות לגבי ההבחנה המגדרית ההיררכית בין המרחב הציבורי לפרטי?

התמונה העולה מן המחקרים מאשררת את התובנה הסוציולוגית כי לא הבית הפיזי כמקום הוא שיוצר את חלוקת התפקידים המגדרית, אלא תבניות החשיבה העמוקות הממגדרות את חלוקת התפקידים. תבניות אלו נותרו על כנן חרף המגפה והשתכפלו בתוך המרחב הביתי. אף שבמשך חודשים רבים נמצאו רוב בני ובנות הבית במרחב הביתי, תבניות החשיבה המארגנות את היחסים בין גברים ונשים אכפו שוב את הגיונות ההפרדה ואת ההיררכיה הנלווית להם גם כאשר אלה נדרשו להתארגן מחדש. כך, אף שמגפת

הקורונה גרמה במובנים מסוימים למיקור פנים של "עבודה" אשר בימים שבשגרה היא מתנהלת במרחב הציבורי, ההיגיון המארגן של החלוקה המגדרית נשמר: נשים הן שנדרשו "להחזיק יחד" את המרחב המשפחתי, שהפך מורכב, דחוס ועמוס יותר במהלך הסגרים, ובה בעת להציג דרך מסכי הזום נראות של עובדות שמחויבות למשרתן כנדרש מתפסות העובד האידיאלי (Yavorsky et al., 2021; Couch et al., 2021; Chauhan, 2021), ואף חוו רגשי אשם בנוגע לאימהותן (Smith, 2022). כאשר שני בני הזוג עבדו מהבית, נמצא כי אבות סימנו גבול ברור בין עבודת הטיפול הביתית לעבודה בשכר ועסקו פחות בעבודת טיפול, בהשוואה לאימהות שעבדו מהבית (Dunatchik et al., 2021). המרחב הביתי התארגן מחדש סימבולית וחומרית ויצר מפה מרחבית חדשה של משק הבית. המפה התוותה את הדינמיקה של היחסים בין הציבורי לפרטי ושרטטה מחדש את החלוקה ביניהם בתוך המרחב הביתי (בסקין, 2020). במפה המרחבית החדשה הוקצה למרחב הציבורי חדר פרטי עם דלת, זמן העבודה בו היה רציף (ואולי אפילו נתפס כמקודש) והוא אויש בדרך כלל על ידי הגבר, ואילו האישה האם נטתה להתמקם לרוב במרכז הבית, במטבח או בחדר האורחים, ומשם ארגנה את עבודתה בשכר סביב עבודת הטיפול והחונכות של הילדים. הדפוס הזה ממשיך את הנטייה השגורה בארגונים להקצות משרדים פרטיים ומרווחים לתפקידי ניהול שנתפסים כגבריים ומרחבים פתוחים וקטנים לתפקידים שנתפסים כנשיים (Couch et al., 2021; Waismel-Manor et al., 2021). יש מקרים שבהם הפרטי כלל אינו מאפשר לציבורי להיות חלק ממנו או להתנהל במחיצתו, ותובע מנשים להתמסר למחויבויות המשפחתיות. כך למשל, מחקרה של טל מלר (2021) מעיד כי הערבוב בין הספרה הפרטית לציבורית וטשטוש הגבולות בין הגדרות המצב של כל ספרה מסבירים את הקושי של סטודנטיות ערביות-פלסטיניות להקדיש זמן ללימודים (ובמיוחד ללמידה מרחוק) כאשר הן נמצאות במרחב הביתי, ומקעקעים את מחויבותן לתפקידים המשפחתיים. כלומר, הרגע הקריטי של המגפה אמנם היה יכול לזמן אפשרויות לשינויים, ושינוי מרחבי דרמטי אכן התחולל, אך בשלב זה לא נראה כי הוא הוביל לשינוי ההיררכיה בין הפרטי לציבורי, בין גברים לנשים ובין עבודה בשכר לעבודה ללא שכר.

השלכות המגפה על כלכלת הטיפול

כלכלניות פמיניסטיות מבקרות זה כמה עשורים את שקיפותה של עבודת הטיפול לכלכלה הקפיטליסטית, עובדה שמדירה אותה מהמדדים הכלכליים הרשמיים לצמיחה כלכלית כמו ה-GDP (חסון, 2022). מגפת הקורונה זימנה דיון של חוקרות פמיניסטיות בכלכלת הטיפול וקריאה לדמיון מחדש של מושג הערך (Smith, 2022; Bahn et al., 2020). קריאה זו התאפשרה במיוחד לאור ההכרה הציבורית (ולו הרגעית) בערכה של עבודת הטיפול, שהעוסקות בה נתפסות בשגרה ככוח עבודה שקוף. כך למשל, עבודתם של מהגרי ומהגרות עבודה המטפלים בקשישים זיכתה אותם בשיח הציבורי בזמן המגפה בדימוי של גיבורים, משום שהמסבר חשף את נחיצותם ואת הערך החברתי הגבוה של עשייתם – מתן טיפול חיוני שהקל מאוד על העומס במערכות הבריאות ובשירותים הסוציאליים (Leibfingler et al., 2021; Pandey et al., 2021). זאת ועוד, כלכלניות פמיניסטיות טוענות כי השפעתם של הסגרים וכללי הריחוק החברתי שנהגו באותה תקופה הפנו את המבט לעבודה השקופה

של סבתות וסבים, שנתפסת בשגרה כתמיכה בין־דורית מובנת מאליה שאינה מוגדרת כעבודה (ברקוביץ ומנור, 2022). הבידוד והסגרים במדינות הצפון הגלובלי בתקופת המגפה, שצמצמו את היקף הזמן שסבתות וסבים הקדישו לטיפול בבני משפחה, האירו את התרומה הרבה של עבודה שקופה זו לחיים הכלכליים והחברתיים. בחברות שבהן נפוצים משקי בית רב־דוריים, למשל בדרום אפריקה, הביאה מגפת הקורונה לעלייה בהיקף הזמן שהקדישו סבתות וסבים לטיפול בבני משפחה המתגוררים עימם; גם שם חשפה המגפה את תרומתם הקריטית מבחינה כלכלית וחברתית כאחד. תשומת הלב לעבודה השקופה של סבתות וסבים נושאת ערך נוסף – היא מאפשרת התבוננות על שכבת גיל זו כשכבה יצרנית בדיוק בשלב שבו הגיל ממלא תפקיד בהתהוותה של עבודה ללא שכר, כלומר עבודה שקופה (Cantillon et al., 2021).

העוצמה וההיקף של משבר הקורונה הבהירו את ההכרח להציב בדחיפות בקדמת הבמה את סוגיית כלכלת הטיפול גם ברמת המדיניות. המחקרים שסקרנו קוראים לשינוי מדיניות ולהכרה פורמלית בעבודת הטיפול כחלק בלתי נפרד מהמערכת הכלכלית המקדמת רווחה אנושית לכול (Lokot, 2021b; Craig & Churchill, 2020; Bahn et al., 2020; Smith, 2022; Ozkazanc-Pan & Pullen, 2021; & Bhatia, 2020). הם טוענים כי מדיניות כזאת צריכה גם להכיר במחיר הנפשי והבריאותי שגובה המגפה מנשים, להיות קשובה לקולותיהן ולהתייחס להצטלבות של אי־שוויון מגדרי, מעמדי ואתני־גזעי, ומתוך כך לבנות מערך של מענים מוסדיים – החל בתגמולים, חופשות מחלה ודמי הבראה וכלה בתוכניות התאוששות והחלמה מודעות מגדר (Ozkazanc-Pan & Pullen, 2021; Smith, 2022; Lokot & Bhatia, 2020; Bahn et al., 2020).

נראה אפוא כי המגפה הציבה את כלכלת הטיפול תחת זכוכית מגדלת, ולו לזמן קצר, וחשפה הן את חשיבותו וחיוניותו של המערך הטיפולי הן את העיוורון החברתי אליו. כעת נותר לראות אם המשבר יצר הזדמנות לקריאה פוליטית חדשה של כלכלת הטיפול, כזאת שתהפוך אותה לנראית במכוני מחקר, במסגרות פוליטיות ובמדיניות המדידה הרשמית. קריאה שכזו תסייע בפירוק הקשר הגורדי בין מגדר לעבודה שקופה ולעבודת טיפול.

במקום סיכום: חומר למחשבה

בחיבור זה הצגנו סקירה וניתוח של סוגיות המחקר הנוגעות לעבודה שקופה במרחב הביתי, עבודה שאינה מוגדרת באופן פורמלי ככזאת ואינה זוכה להכרה או לתגמול כספי, בעת משבר הקורונה. התבססנו על סקירת מחקרים שפורסמו בכתבי עת מדעיים בשנתיים הראשונות של המגפה. ביקשנו לבחון באיזו מידה המגפה כרגע קריטי, שהביא לסבל ולמשבר ברחבי העולם וניתן לראותו ככוח כופה ומאלץ (בן אליהו ולרר, 2015), הביאה לשינוי חשיבה, לשינוי מדיניות, לשינוי הסדרים חברתיים ולשיבוש הסדר המגדרי (Bahn et al., 2020).

המחקרים שסקרנו העלו כי במהלך מגפת הקורונה הפכו קירות הבית אטומים מעט פחות ואפשרו לעבודה הביתית השקופה – ערמת הכביסה, הכלים בכיור, הטיפול בילדים – להבזיק לרגע מבעד למסכי הזום. נחשף הערבוב האינסופי בין עבודה בשכר לעבודה שלא בשכר, על העומס הכלכלי, המנטלי והחברתי הכרוך בו והמאפיין את חייהן

של נשים רבות בלי קשר למגפה. עם זאת, הספרות שסקרנו מלמדת כי ככלל, מגפת הקורונה שימרה ואף העצימה את החלוקה המגדרית הלא שוויונית של העבודה הביתית השקופה, ושכפלה את ההיגיון המארגן של מרחב פרטי וציבורי גם כשהשניים הסתופפו יחדיו תחת קורת גג אחת. גם במחקרים שממצאיהם הצביעו על שינוי כלשהו, לא היה זה שינוי שמאתגר את הסדר המגדרי הקיים. מהסקירה מתברר כי המבנים החברתיים העמוקים המעוגנים בסדר החברתי הניאו-ליברלי, הקפיטליסטי והפטריוארכלי של ימינו (בריייר-גארב ואחרות, 2017) הוסיפו להתקיים גם בעת המגפה.

מה אפשר ללמוד מכך על פוטנציאל השינוי העתידי? האם חשיפתה הפתאומית של הערבוביה בין כל ממדי החיים של נשים ואימהות עובדות בשכר (Couch et al., 2021) תוביל לאימוץ מדיניות שתכיר בעבודה השקופה שנשים עושות? האם ניצני השינוי שעליהם הצביעו חלק מהמחקרים, שהראו עלייה בהיקף הזמן שהקדישו חלק מהאבות לטיפול בילדים בתקופת הסגרים, יתפתחו לכדי שינוי מהותי יותר בעתיד? האם עצם ההתנסות של חלק מהאבות בעבודת טיפול אינטנסיבית תביא לשינוי בפרקטיקות היומיומיות, או שמא כוחות השוק הקפיטליסטי הניאו-ליברלי יבלעו את ניצני השינוי וינטרלו את השיבוש המגדרי הטמון בהם, בהמשך לטענותיה של ננסי פרייזר (2018)? וברוח דומה, האם הפניית הזרקור אל מידת התלות של המדינה בעבודות הטיפול, וחשיפת עומקם של אי-השוויון המגדרי בעבודות אלו ושל חוסר התמיכה המדינית במוסדות העבודה והטיפול, יובילו למדיניות חדשה של כלכלת הטיפול (Dunatchik et al., 2021)?

שאלות אלו חשובות גם לאור השינויים החלים בעולם העבודה, ובמיוחד משנראה כי דפוס העבודה מהבית הולך ומתמסד. ברטוריקת שוק העבודה מוצג דפוס זה לא אחת כ"עבודה מרחוק" או "עבודה גמישה", באופן שמשטש את ההיבטים המגדריים בדפוס עבודה המתנהל מהמרחב הביתי. אלה מחייבים דיון בקווי המתאר – המעמדיים, המגדריים, האתניים ואחרים – של עתיד העבודה מהבית: אילו צורות היא תלכש? כצד מתארגן המרחב הביתי? האם המעבר לעבודה מהבית יפעל כמנגנון שכר מפלה ממוגדר בעקבות "סטיגמת הגמישות" (Chung & van der Lippe, 2020)? כיצד עבודה מהבית קשורה לאי-שוויון מעמדי? למי היא מתאימה, ולמי לא? האם היא הופכת לתצורה חדשה של הכפפת הזמן הפרטי, הממוגדר, להיגיון הניאו-ליברלי של זמן עבודה בשכר? כיצד אפשר לפתח מדיניות מוכוונת לעבודה מהבית, שתתייחס להצטלבות מגדר, מעמד, אתניות, אזור מגורים וגיל ותגלה ערנות לפרקטיקות חדשות של פיקוח מעסיקים על עבודה מהבית? האם שינויים אלו ישנו לעומק את הסדר המגדרי, או שמא ישעתקו את ההסדרים המגדריים הקיימים? ובהינתן ההיבט המעמדי המאפיין עבודה מהבית, כיצד דפוס עבודה זה והדיון המחקרי בו רלוונטיים להבנת חיים של קבוצות כמו משפחות בעוני וחסרי דיור?

במחקרים שסקרנו מצאנו הטיה ברורה לחקר עבודה ללא שכר במרחב הביתי בקבוצות חברתיות דומיננטיות. קבוצות אחרות, כמו מהגרי עבודה, משפחות להטב"קיות, משפחות יחידניות, בעלי מוגבלות או מיעוטים אתניים ולאומיים לא נחקרו כמעט. בהקשר הישראלי יש לציין גם כי סוגיה זו בחברה הערבית הפלסטינית בישראל בצל הקורונה נעדרה כמעט מפרסומים אקדמיים, והמידע הקיים מבוסס על דוחות מחקר (אבגר ושוורץ, 2021; חדאד חאג' יחיא ואחרים, 2020). מחקר עתידי שיתמקד בקבוצות אלו עשוי להאיר סוגיות חדשות ולהעלות שאלות אחרות באשר להשפעתה של מגפת הקורונה על נושא העבודה השקופה.

הפוטנציאל הטמון ברגע הקריטי לשינוי או לשעתוק של הגדרות מצב קיימות – חלוקת עבודה מגדרית, תפיסות של פרטי וציבורי, ערך עבודת הטיפול השקופה – תלוי באופן ניהולו של המשבר. אפשר לשער כי התעלמות מהמשבר והגדרתו כמצב בר חלוף ישמרו את ההגדרות כהווייתן, ואילו התמודדות עם הרב-שכבתיות שלו עשויה להביא לשינוי ערכים, אמונות, ידע, תפיסות נורמטיביות ומדיניות ביחס להסדרים חברתיים (Winship, 2004). שינויי עומק הם תהליך ארוך ופתלתל, והשפעתם של אירועי הקורונה עשויים אולי לבוא לידי ביטוי בעתיד. אולם בעת כתיבת מאמר זה נראה כי אף שהקלפים עורבבו מחדש, בסופו של דבר הם חולקו שוב באופן דומה.

מקורות

- אבגר, עדו, ורמי שוורץ. (2021, 3 ביוני). החברה הערבית בצל מגפת הקורונה: ריכוז נתונים. מרכז המחקר והמידע של הכנסת.
- בן אליהו, הדס, וזאב לרר. (2015). מפרקטיקה מגדרית לפרקטיקה של שוויון: מדריך למשתמשת. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- בסקין, סיון. (2020). חמש מאות פאונד, שלוש משמרות, תשעים שנה קדימה: הרהורים על חדר משלך במאה ה-21. אודות, 15.
- ברייר-גארב, רונה, דנה אולמרט, ארנה קזין ויופי תירוש. (2017). קפיטליזם ומגדר: סוגיות פמיניסטיות בתרבות השוק. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.
- ברקוביץ, ניצה, ושלומית מנור. (2022). "הסבתא הפעילה" ו"האם הטובה": סבתות ישראליות בין משפחתיות לניאו-ליברליזם. סוציולוגיה ישראלית, כג'(2), 203-224.
- הרצברג-דרוקר, אפרת, מאיר יעיש וטלי קריסטל. (2021). משפחה ועבודה בעת משבר הקורונה: הפגיעות הכפולה של נשים. סוציולוגיה ישראלית, כא(2), 143-151.
- הרצוג, חנה. (2022). לחשוב מחדש את מושג העבודה: שפה, ידע ומגדר. סוציולוגיה ישראלית, כג'(2), 12-32.
- חאדא חאג' יחיא, נסרין, איימן סיף ובן פרג'ון. (2020). החברה הערבית ומשבר הקורונה: נתוני כניסה, השפעות והמלצות ליציאה מחוקת (הצעה לסדר 31). המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- חסון, יעל. (2022). עדיין שקופות: מגמות והתפתחויות בהערכת תרומתן של עבודות ללא שכר לכלכלה. סוציולוגיה ישראלית, כג'(2), 33-52.
- חסון, יעל, והדס בן-אליהו. (2020, יוני). מאחורי המספרים: השלכות הקורונה על נשים בישראל – תמונת מצב מס' 1. מרכז אדווה ומכון ון ליר.
- חסון, יעל, הדס בן-אליהו והגר צמרת. (2021, מרץ). מאחורי המספרים: השלכות מגפת הקורונה על נשים וגברים בישראל – תמונת מצב מס' 4. מרכז אדווה ומכון ון ליר.
- לוי, גל, חלי בוזחיש ששון, דנה קפלן, אביגייל ביטון וריקי כהן-בנלולו. (2021). בלי לחם מחמצת: רגילות משברית, תיעוד עצמי ונשים בעוני בזמן קורונה. סוציולוגיה ישראלית, כא(2), 175-181.
- מלר, טל. (2021). "חדר משלהן": למידה מרחוק בקרב סטודנטיות ערביות-פלסטיניות במכללות בגליל בעקבות משבר הקורונה. סוציולוגיה ישראלית, כא(2), 24-31.

- פרייזר, ננסי. (2018). כיצד אפשר לשבור את הברית הסמויה בין הפמיניזם לקפיטליזם הפיננסי. הזמן הזה. (במקור פורסם ב־2009).
- קריכלי-כץ, תמר, והילה שמיר. (2021). חלוקת עבודות הבית בין גברים ונשים בימי קורונה. סוציולוגיה ישראלית, כא(2), 152-162.
- Bahn, Kate, Jennifer Cohen, & Yana van der Meulen Rodgers. (2020). A feminist perspective on COVID-19 and the value of care work globally. *Gender, Work & Organization*, 27(5), 695–699.
- Borah Hazarika, Obja, & Sarmistha Das. (2021). Paid and unpaid work during the Covid-19 pandemic: A study of the gendered division of domestic responsibilities during lockdown. *Journal of Gender Studies*, 30(4), 429–439.
- Cantillon, Sara, Elena Moore, & Nina Teasdale. (2021). COVID-19 and the pivotal role of Grandparents: Childcare and income support in the UK and South Africa. *Feminist Economics*, 27(1–2), 188–202.
- Chauhan, Priyanshi. (2021). Gendering COVID-19: Impact of the pandemic on women's burden of unpaid work in India. *Gender Issues*, 38(4), 395–419.
- Chung, Heejung, Holly Birkett, Sarah Forbes, & Hyojin Seo. (2021). Covid-19, flexible working, and implications for gender equality in the United Kingdom. *Gender & Society*, 35(2), 218–232.
- Chung, Heejung, & Tanja van der Lippe. (2020). Flexible working, work–life balance, and gender equality: Introduction. *Social Indicators Research*, 151(2), 365–381.
- Clark, Serena, Amy McGrane, Neasa Boyle, Natasha Joksimovic, Lydia Burke, Nicole Rock, & Katriona O'Sullivan. (2021). “You're a teacher you're a mother, you're a worker”: Gender inequality during COVID-19 in Ireland. *Gender, Work & Organization*, 28(4), 1352–1362.
- Couch, Danielle L., Belinda O'Sullivan, & Christina Malatzky. (2021). What COVID-19 could mean for the future of “work from home”: The provocations of three women in the academy. *Gender, Work & Organization*, 28(S1), 266–275.
- Craig, Lyn, & Brendan Churchill. (2021a). Unpaid work and care during COVID-19: Subjective experiences of same-sex couples and single mothers in Australia. *Gender & Society*, 35(2), 233–243.
- Craig, Lyn, & Brendan Churchill. (2021b). Working and caring at home: Gender differences in the effects of COVID-19 on paid and unpaid labor in Australia. *Feminist Economics*, 27(1–2), 310–326.
- Dunatchik, Allison, Kathleen Gerson, Jeniffer Glass, Jerry A. Jacobs, & Haley Stritzel. (2021). Gender, parenting, and the rise of remote work during the pandemic: Implications for domestic inequality in the United States. *Gender & Society*, 35(2), 194–205.
- Gamson, William A. (1992). *Talking politics*. Cambridge University Press.

- Goffman, Erving. (1974). *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. Harvard University Press.
- İlkkaracan, İpec, & Emel Memiş. (2021). Transformations in the gender gaps in paid and unpaid work during the COVID-19 pandemic: Findings from Turkey. *Feminist Economics*, 27(1-2), 288-309.
- Islam, Asiya. (2021). "Two hours extra for working from home": Reporting on gender, space, and time from the Covid-field of Delhi, India. *Gender, Work & Organization*, 28(S2), 405-414.
- Jessen, Jonas, Katharina C. Spiess, Sevrin Waights, & Katharina Wrohlich. (2021). *Sharing the caring? The gender division of care work during the COVID-19 pandemic in germany* (IZA DP No. 14457). IZA Institute of Labor Economics.
- Leiblfinger, Michael, Veronika Prieler, Mădălina Rogoz, & Martina Sekulová. (2021). Confronted with COVID-19: Migrant live-in care during the pandemic. *Global Social Policy*, 21(3), 490-507.
- Lokot, Michelle, & Amiya Bhatia. (2020). Unequal and Invisible: A feminist political economy approach to valuing women's care labor in the COVID-19 response. *Frontiers in Sociology*.
- Meraviglia, Cinzia, & Aurore Dudka. (2021). The gendered division of unpaid labor during the Covid-19 crisis: did anything change? Evidence from Italy. *International Journal of Sociology*, 51(1), 64-75.
- Oreffice, Sonia, & Climent Quintana-Domeque. (2021). Gender inequality in COVID-19 times: Evidence from UK prolific participants. *Journal of Demographic Economics*, 87(2), 261-287.
- Ozkazanc-Pan, Banu, & Alison Pullen. (2021). Reimagining value: A feminist commentary in the midst of the COVID-19 pandemic. *Gender, Work, and Organization*, 28(1), 1-7.
- Pandey, Kritika, Rhacel Salazar Parreñas, & Gianne Sheena Sabio. (2021). Essential and expendable: Migrant domestic workers and the COVID-19 pandemic. *American Behavioral Scientist*, 65(10), 1287-1301.
- Phillips, Dominique, Gillian Paul, Majella Fahy, Linda Dowling-Hetherington, Thilo Kroll, Breda Moloney, Clare Duffy, Gerard Fealy, & Attracta Lafferty. (2020). The invisible workforce during the COVID-19 pandemic: Family carers at the frontline. *HRB Open Research*, 3.
- Quandt, Thorsten, & Karin Wahl-Jorgensen. (2021). The coronavirus pandemic as a critical moment for digital journalism. *Digital Journalism*, 9(9), 1199-1207.
- Rio Poncela, Ana María, Lorea Romero Gutierrez, Didier D. Bermúdez, & Marta Estellés. (2021). A labour of love? The invisible work of caring teachers during Covid-19. *Pastoral Care in Education*, 39(3), 192-208.

- Ruppner, Leah, Xiao Tan, Andrea Carson, & Shaun Ratcliff. (2021). Emotional and financial health during COVID-19: The role of housework, employment and childcare in Australia and the United States. *Gender, Work & Organization*, 28(5), 1937–1955.
- Sarker, Mou Rani. (2021). Labor market and unpaid works implications of COVID-19 for Bangladeshi women. *Gender, Work & Organization*, 28(S2), 597–604.
- Smith, Julia. (2022). From “nobody’s clapping for us” to “bad moms”: COVID-19 and the circle of childcare in Canada. *Gender, Work & Organization*, 29(1), 353–367.
- Waddell, Nina, Nickola C. Overall, Valerie T. Chang, & Matthew D. Hammond. (2021). Gendered division of labor during a nationwide COVID-19 lockdown: Implications for relationship problems and satisfaction. *Journal of Social and Personal Relationships*, 38(6), 1759–1781.
- Waismel-Manor, Ronit, Varda Wasserman, & Orit Shamir Balderman. (2021). No room of her own: Married couples’ negotiation of workspace at home during COVID-19. *Sex Roles*, 85(11–12), 636–649.
- Winship, Christopher. (2004). Veneers and underlayments: Critical moments and situational redefinition. *Negotiation Journal*, 20(2), 297–309.
- Yaish, Meir, Hadas Mandel, & Tali Kristal. (2021). Has the economic lockdown following the COVID-19 pandemic changed the gender division of labor in Israel? *Gender & Society*, 35(2), 256–270.
- Yavorsky, Jill E., Yue Qian, & Amanda C. Sargent. (2021). The gendered pandemic: The implications of COVID-19 for work and family. *Sociology Compass*, 15(6), e12881.